

Отримано: 19 лютого 2018 р.

Прорецензовано: 12 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: iryna.babiy@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-19-22

Бабій І. М. Індивідуально-авторська номінація осіб у романі «Рай» Василя Барки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 19–22.

УДК: 821. 161. 2: 81'373.43

Бабій Ірина Михайлівна,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ ОСІБ У РОМАНІ «РАЙ» ВАСИЛЯ БАРКИ

Стаття присвячена розгляду індивідуально-авторських назв осіб, виявлених у романі «Рай» Василя Барки. Проаналізовано семантику, творення та функціонування авторських неолексем на позначення осіб. Виокремлено семантичні групи назв осіб. Виявлено основні способи їх творення – суфіксація і складання. Звернено увагу на оцінно-експресивну функцію індивідуально-авторських назв осіб у романі.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, індивідуально-авторська номінація, назви осіб, спосіб творення.

Бабій Ірина Михайлівна,

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, г. Тернополь

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ НОМИНАЦИЯ ЛИЦ В РОМАНЕ «РАЙ» ВАСИЛИЯ БАРКИ

Статья посвящена рассмотрению индивидуально-авторских названий лиц, которые функционируют в романе «Рай» Василия Барки. Проанализированы семантика, образование и функционирование авторских неолексем – названий лиц. Выделены семантические группы. Выявлены основные способы образования – суффиксация и сложение. Обращено внимание на оценочно-экспрессивную роль в романе.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, индивидуально-авторская номинация, названия лиц, способ образования.

Iryna Babiy,

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil

INDIVIDUALLY-AUTHOR'S NOMINATION OF PERSONS IN THE NOVEL «PARADISE» BY VASYL BARKA

The article is devoted to the consideration of individual author's neologisms in VasylyBarka's works. The subject of the analysis was neologisms on the designation of persons in the novel «Paradise», which today is little investigated. The article analyzes the semantics, creation and functioning of author's neo-lexem names of individuals. Lexical-semantic groups of these nominations are distinguished: names of persons by activity, names of persons according to psychological properties, names of persons in appearance, by age, names of persons according to political preferences. The article deals with the creation of author's neo-lexem nominations of persons. The main methods of their creation – suffixation and composition are revealed. The aesthetically important component of the language-expressive system of VasylyBarka is the individually-author's lexical neologisms. According to the research material, author's neo-lexemes, the names of persons often perform an estimated role. Through the using of neologisms, author presents his own assessment of a certain phenomenon. The article focuses on the evaluative and expressive role of individually-author's names of persons in the novel.

Key words: neologism, author's neologism, neolexeme, individual author's nomination, names of persons, complex word.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття проблема номінації залишається актуальною та центральною в сучасних лінгвістичних студіях. «Номінація (як процес творення назв) реалізується в мові на основі власних ресурсів (шляхом словотворення, зміни значення мовних одиниць і формування переносного значення (метонімія, метафора та ін.), лексикалізації компонентів слова, словоформи, вільних сполучень слів тощо) або в результаті запозичень з інших мов», як зауважує О. Тараненко [11, с. 385].

Мова як динамічна система постійно поповнюється новими лексичними одиницями. Крім номінативної, новостворені одиниці виконують виразну естетичну роль, зокрема у мові художньої літератури. Такі неолексеми є результатом індивідуально-авторської мовотворчості письменників. С. Єрмоленко наголошує, що дослідження художньої стилістики обов'язково «передбачає виявлення традиційної та індивідуально-авторської образності, що міститься у лексико-семантичній сполучуваності, текстових зв'язках мовних елементів» [11, с. 813].

Проблема вивчення індивідуально-авторської номінації відображена у працях В. Русанівського, Н. Сологуб, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, О. Стишова, А. Мойсієнка, Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, Г. Сюти, Н. Адах та ін.

У сучасній науковій літературі поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених аналізу індивідуально-авторських номінацій у прозових творах Василя Барки, тому наше дослідження є **актуальним**. Вивчення авторських неологізмів у поезіях письменника здійснено у монографії Г. Вокальчук «Словотворчість українських поетів ХХ століття» (2008 р.) [4] та у праці Н. Адах «Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти)» (2007 р.) [1].

Об'єктом нашого аналізу будуть іменникові лексичні інновації в романі «Рай», який сьогодні поки що є маловідомим і малодослідженим.

Актуальність нашої праці зумовлена також самобутністю та оригінальністю ідіостилю Василя Барки, «творчого нахненного митця, який імпульсивно реагував на всі проблеми українського політичного і літературного життя» [5, с. 8].

Мовний світ Василя Барки у прозових творах цікавий і багатогранний. Письменник використовує різні мовно-виражальні засоби для свого художнього зображення, застосовуючи усе словесне багатство української мови. Крім цього, автор створює власні лексеми. М. Жулинський зауважує, що «мовна палітра Василя Барки надзвичайно широка і різнобарвна, цілеспрямовано «нарошувана» власними словотворами, образно експериментальна і складна для сприйняття» [5, с. 9].

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику, дериваційну структуру та функціонування авторських неологізмів-назв осіб у романі «Рай» Василя Барки.

Для реалізації задекларованої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: виявити лексичні оказіональні утворення, звірити їх наявність у лексикографічних джерелах, описати семантику, дериваційну структуру, простежити стилістичні навантаження авторських назв осіб у романі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема номінації осіб висвітлювалась у працях Н. Клименко, Є. Карпіловської, Г. Вокальчук, О. Стишова, А. Архангельської, Д. Мазурик, М. Навальної, Г. Віняр, Г. Сюті та ін. Однак, за твердженням О. Стишова, у сучасних дослідженнях поки що «недостатня увага приділена комплексному вивченню назв осіб, зокрема найновіших» [9, с. 23]. Науковий інтерес викликають назви осіб у художньому мовленні.

Індивідуально-авторські номінації осіб нерідко виступають влучним характеризувальним засобом у художньому тексті, тому письменники активно залучають такі мовні одиниці до своєї оповіді, зокрема Василь Барка.

Матеріал дослідження дає підстави виокремити кілька лексико-семантичних груп авторських неолексемна позначення осіб. Поширеною є група **назв осіб за дією**. Вони характеризують діяльність, рід занять, професію персонажів: **мистець-маляр, отець-просфорник, з'явець, «вибивайло», терзатель, крадіжник, студент-добувайло, вчитель-подвижник** та ін. (*Туркот-Семидзвонник задкує до безодні і прославляє свого **терзателя** (с.38); <...>коли циклопічний **«вибивайло»** рушав із-за стійки і, взявши беікетників за коміри, висипав їх, як груші, на вулицю і з брязкотом зачинив двері (с.18)).*

Авторські неолексеми зі значенням діяча – похідні одиниці, основними способами творення яких виступають суфіксальний і складання. Як правило, усі виявлені складні за структурою лексичні новотвори зі значенням агентивності утворені способом юкстапозиції, а твірними виступають два іменники, а саме: **мистець-маляр, отець-просфорник, з'явець, «вибивайло», терзатель, крадіжник, студент-добувайло, вчитель-подвижник** та ін. (*Туркот-Семидзвонник задкує до безодні і прославляє свого **терзателя** (с.38); <...>коли циклопічний «вибивайло» рушав із-за стійки і, взявши беікетників за коміри, висипав їх, як груші, на вулицю і з брязкотом зачинив двері (с.18)).*

Авторські неолексеми зі значенням діяча – похідні одиниці, основними способами творення яких виступають суфіксальний і складання. Як правило, усі виявлені складні за структурою лексичні новотвори зі значенням агентивності утворені способом юкстапозиції, а твірними виступають два іменники, а саме: **мистець-маляр** ← мистець, маляр; **вчитель-подвижник** ← вчитель, подвижник.

У сучасній українській мові іменники-агенти традиційно утворені за допомогою суфіксів -тель, -ач, -ець, -ник, -ист (-іст) та ін. У словотвірних типах відсубстантивних іменників на позначення людей за родом діяльності, фахом продуктивними є суфікси -ар (-яр), -ець (-івець), -ник, -ік (ік), -ир, -ист (-іст) [10, с. 276].

При творенні іменникових лексичних інновацій продуктивними є також суфікси -ець, -ник, -тель: **спричинник, крадіжник, терзатель**, утворені від дієслівних твірних основ, а саме: **спричинник** – спричиняти, **терзатель** – терзати. Суфікс -тель запозичений зі старослов'янської мови, вказує на назви осіб за фахом або за якоюсь дією [6, с. 387].

Оригінальністю творення та незвичністю семантики характеризується оказіоналізм **ням-ням** на позначення особи. Цей незвичний композит утворений словоскладанням шляхом редуплікації, повторення слова **ням**. У романі «Рай» новотвір виступає зі значенням агентивності, а саме: – *Якби ви були **ням-нямом**, – сказав він, то з'їли б сусідку і весело поплескували себе по череву. Явища совісті історично зумовлені, але не так, як ви гадаєте (с.325)*. У наведеному контексті лексема **ням-ням** містить виразну конотацію, характеризує жорстоку, хитру, лицемірну людину.

Влучність художнього зображення, оригінальність авторського мислення демонструють іменникові лексичні новотвори, які є **назвами осіб за психологічними властивостями**. Вони характеризують внутрішні якості, риси характеру персонажів. До них можна віднести такі лексеми: **мрійник-чоловік, блазень-лжесвященик, мудрець-гречкосій, плескотуха-всезначка, чолов'яжка, «Митька-Мікроб»** та ін. (*<...> то демонічну жінку з очима, як чорне сонце, **мрійника-чоловіка** з волошковими очима (с. 7); *Позатихали, дивляться на **блазня-священника**; очі у всіх блищать (с. 15); *Мить і вічність сполучалися в уяві нашого сільського **мудреця-гречкосія**, філософа з істиком, **всесвітнього громадянина** і **корінного самостійника** <...> (с. 286)).***

Більшість таких неолексем утворено способом юкстапозиції шляхом поєднання двох іменників, а саме: **мрійник-чоловік** – мрійник, чоловік; **мудрець-гречкосій** – мудрець, гречкосій; **блазень-священик** – блазень, священник.

Оказіоналізм **чолов'яжка** утворений суфіксальним способом, містить суб'єктивну оцінку, зокрема, зневажливе ставлення до героя. Так, простежуємо негативну оцінність у контексті: *...цей адміністратор будинку, чи то домком, чи то домуправ, чи кат його зна, хто такий (неможливо було з'ясувати роллю всюдиприсутнього місячновидого **чолов'яжки**), – нагадував своєю натурою круглий музичний інструмент, на якому напнуто одну-єдину струну, його вереску, найтоншу з можливих (с. 62).*

Експресивно-емоційну оцінність містить іменник **шахраюга**, утворений за допомогою непоширеного суфікса -уг(а) від іменникової твірної основи. Цей суфікс вказує на негативну оцінку. Зневажливе ставлення до героя, осуд його вчинків, поведінки простежується в контексті: *На диво, знаходиться десять мільйонів осіб, третина – порядних і наївних, як курчата, третина – хитруючих **шахраюг**, третина – безнадійних для неба і землі ідіотів: вони починають кричати, що он будується рай, а хто заперечує, той реакціонер, ворог міжнародної робітничої класи і «справжньої» демократії, підпалювач війни... (с. 211).*

Балакучих жінок, пліткарок В. Барка називає цікавим з погляду творення та функціонування оказіоналізмом **плескотухи-всезначки**. Цією особливою назвою автор виражає певний сарказм та іронію в такому контексті: *Що виходило з того, невідомо; **плескотухи-всезначки** твердили: Маргарита – мармур, і зальоти Маринчука даремні (с. 120).*

Зауважимо, що в оказіоналізмах цієї групи один із компонентів виступає власною назвою, наприклад, «**Митька-Мікроб**». Такі назви осіб є надзвичайно промовистими, містять чіткий характеризувальний та оцінний компонент. Є певні підстави, аргументи, щоб людину назвати мікробом. Сам автор у романі так мотивує появу такої назви: *Серед південного оточення, де «ов» легко відпадало, а перша-ліпша асоціація за містом спричинялася до калічення прізвища, Дмитро дістав титул: «Митька-Мікроб». Можливо, другою причиною до спотворення цілком пристойного прізвища в бактеріологічне була властивість Дмитра безперервно і невтомно, вдень і вночі встряпати у вуличні скандали і при тому – в скандали найгірші, найбрутальніші, найдикіші. Можна було подумати, що ця персона має невідомий психологам «комплекс скандального». Виникнення брутальних сцен **Митька-Мікроб** передчував; підкоряючись інстинктивному прагненню, кидав роботу, знайомих, виривався на вулицю і, попльовуючи з «цвірканням» крізь зуби, ішов туди, де повинна була розігратися драма непристойності (с. 111-112).* Другий компонент прізвиська характеризує героя як нікчемну, недобру людину.

У романі «Рай» заманіфестовано низку авторських неологізмів, які характеризують вік особи: дівчинка-малолітка, снінок-підліток, старигайчик та ін. Частина з них – стилістично нейтральні лексеми, зокрема, в реченнях: *Сидить на лавці сивий чоловічок у сірій сорочці; бавить дівчину-малолітку на руках <...> (с. 90); Не одна мати проносила ранковими вулицями позеленілий труп синка-підлітка <...> (с. 291).*

У сучасній українській мові суфікси -ик/-чик виражають зменшено-пестливе значення. Лексема **старигайчик** характеризує вік героя, водночас виражає певну іронію та зневажливе ставлення автора: *Почасти спричинником невдачі був мізерний **старигайчик**, на якого всі дивилися, як на руїну з генеральськими еполетами і жовтими бакенбардами (с. 145).*

Лексеми **дівчинка-малолітка, снінок-підліток** утворені способом словоскладання шляхом поєднання двох іменників.

Невелику групу назв осіб становлять лексеми, які характеризують інтелект, розумові здібності, особливості мислення: безклепок, буквогриз (<...> *такий самий **безклепок**, як став професор, його побратим, – той теж ману бачить... (с. 4).*)

В українській мові звичною є лексема **буквоїд**, яка має значення «формаліст, педант, який надає великого значення дрібницям і за ними не бачить суті іронії» (СУМ, Т.1, с. 675). В. Барка вживає неологізм **буквогриз** (*А я сиджу на противній комедії. Ось цей **буквогриз** нарочито добирає уїдливі вирази, щоб мені дошкулити (с. 261),* утворений способом складання з нульово суфіксацією, як і іменник **буквоїд**. Лексеми **буквогриз** і **буквоїд** виступають синонімами.

У романі «Рай» виявлено тільки одну індивідуально-авторську номінацію особи, яка характеризує зовнішній вигляд, портрет: мордар (*Мордар наставляє змісто скручений залізний прилад і вганяє його молотком дядькові під ребра (с. 336).*) Іменник **мордар** утворений суфіксальним способом за допомогою суфікса -ар. Традиційно в сучасній українській мові суфікс -ар вказує на назви людей за характером і місцем роботи, за приналежністю до якоїсь організації (бунтар, дояр, каменяр, кобзар, шахтар) [8, с. 377]. В іменнику **мордар** суфікс -ар вказує не тільки на певну рису зовнішності героя (людину з великим і широким лицем), а й на внутрішні якості (жорстокість, немилосердність).

У неологічному словнику В. Барки виявлено індивідуально-авторські назви осіб за політичними уподобаннями, роллю в суспільстві, вираженням поглядів: єдиноподілімець, Андрій-руїнник, приклонник, «партеука» (<...> *то й тоді старі генерали «неділїмої» повинні були дістати пекельну кару. Довго «подвизався», наприклад, **єдиноподілімець** на прізвище Паша (с.128); Відбулись урочисті похорони, на які прибуло багато **приклонників** впокійного теософа і сила старців <...> (с.148); Що почав князь **Андрій-руїнник** та довершили Петро I та Катерина II, які остаточно придушили українську культуру <...> (с. 250).*) Такі неолексеми естетично навантажені в художньому тексті. Так, цікавим є вживання неологізму **Андрій-руїнник**.

Як свідчить матеріал дослідження, авторські неологізми В. Барки часто виконують оцінну роль. Шляхом уживання новотворів письменник виражає власне бачення певного явища, подає власну оцінку. Так, з повагою та захопленням автор говорить про вчительську працю, дає високу оцінку прогресивним освіченим учителям в уривку: *Безсмертні **вчителі-подвижники** стояли біля колицки народного духа; виховали серце народне на віки вічні. Крім доброти, мирності, милосердя, вдихнули йому здатність обстоювати віру. Під час свого навчання за підручною книгою житій народ був змушений оборонятися від напасників, від орд, від **королів'ят** загребущих (с. 156).* Іменник **королів'ята** виражає соціальний статус, матеріальне становище.

Цікавим та оригінальним є прізвисько «товариш Убийбога», яким студенти в романі назвали свого викладача (доцента І. І. Бісмурчак). В. Барка сам пояснює, чому саме таке прізвисько має викладач, зокрема: *...доцент І. І. Бісмурчак. А втім серед студентів він був відомий як «товариш Убийбога». Щодо незвичайного прозвиська, від якого для релігійної людини міг повівати містичний жах, як від поняття, що виходить за межі дозволеного для людського думання, то воно в країні з «науковою» і державно узаконеною безбожністю приносило своєму власникові навіть деяку особливу, можна сказати, пикантну в політичному відношенні популярність (с. 172).*

У романі «Рай» виявляємо й інші авторські лексичні інновації, значення яких сам письменник мотивує, наприклад, іменник студент-«добувайло» в такому реченні: *Минулого року Антон Никандрович дістав був через доброго **студента-«добувайла»** (себто майстра т. зв. «блату») талон на нові черевики (с. 132).*

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В. Барка – талановитий письменник, який, як зауважує М. Жулинський, «одразу ж причарує своєю спокійною, вистражданою логікою сприйняття і свого драматичного буття та буття народу українського, до якого він надіється повернутися своїм Словом [6, с. 46]. Читача захоплює і вражає влучність авторського слова, образно-виражальна символіка В. Барки. Естетично вагомим компонентом мовно-виражальної системи письменника виступають індивідуально-авторські лексичні новотвори.

У романі «Рай» представлено широкий корпус індивідуально-авторських назв осіб. Усі вони утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими українській мові. У художньому тексті такі індивідуально-авторські номінації найчастіше містять оцінно-експресивне забарвлення. Глибоке та всебічне дослідження ідіостилію Василя Барки – актуальне завдання наступних наукових розвідок.

Література:

1. Адах Н. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: [семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти] / За ред. Г. М. Вокальчук / Н. Адах. – Рівне: Видавництво Олега Зеня, 2007. – 136 с.

-
2. Барка В. Рай: Роман/ В. Барка. – Харків: Фоліо, 2009. – 348 с.
 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
 4. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія / Г. М. Вокальчук. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
 5. Жулинський М. Г. Високийсвітчівіри: Голодомор в Україні та роман Василя Барки «Жовтий князь» / М. Г. Жулинський. – К.: Педагогічна преса, 2003. – 56 с.
 6. Полюга Л. М. Морфемний словник / Л. М. Полюга. – К.: Рад. школа, 1983. – 464 с.
 7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
 8. Словник української мови: В 20 т. – Т. 1-4. – К.: Наукова думка, 2010 – 2014.
 9. Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ) / О. А. Стишов // Мовознавство. – 2012. – № 6. – С. 23-37.
 10. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
 11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.